

Рецензію
отримано
17.05.2014р.
Волода
спеціалізованої
ради
Ігоря СРІБНЯКУ
26.133.072
історичних наук

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.072
Київського столичного
університету імені Бориса
Грінченка
доктору історичних наук,
професору, завідувачу кафедри
всесвітньої історії Факультету
суспільно-гуманітарних наук
Ігорю СРІБНЯКУ

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента **Боня Олександра Івановича**, кандидата історичних наук, доцента, доцента кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка на дисертаційну роботу **Богдана Богдановича Безпалька «Радянська пропаганда у школах середньої загальної освіти Київської області (1932–1941 рр.)»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія.

1. Актуальність дисертаційної роботи.

Тема пропагандистської діяльності партійних і державних органів у радянській Україні є досить дослідженою науковою проблемою. У радянській історіографії та історії педагогіки, а також вже у часи незалежної України значна увага надавалась радянській пропаганді, зокрема і освіті. Втім у регіональному розрізі особливості цих процесів ще недостатньо досліджені. Актуальність цієї тематики визначається також і військовою агресією російської федерації проти України, в якій пропагандистські аспекти мають ключове значення. Тому вивчення минулого досвіду пропагандистської діяльності більшовицького режиму у період тоталітаризму 1930-х рр. має не тільки теоретичне значення.

Формування соціуму, підконтрольного політичного режиму, через ідеологічну роботу з молодим поколінням забезпечило конформізм суспільства та сталість більшовицької влади на десятиліття. Ці ж риси є характерними і для нинішнього російського суспільства.

Відтак вивчення радянської пропаганди у середній школі у Київській області має наукове і практичне значення й актуальність теми дослідження не викликає заперечень. У роботі Б. Безпалька це достатньо обґрунтовано у вступі, у розділах дисертації та висновках.

2. Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних).

Безсумнівно, що важливим науковим результатом, одержаним Богданом Безпальком є нова постановка проблематики дослідження радянської пропаганди в закладах загальної середньої освіти у 1932–1941 рр. у регіональному розрізі Київської області. Він не тільки розкрив на прикладі регіону роль школи у нав'язуванні пропагандистських комуністичних постулатів, а і місце в цьому процесі вчителя. Також на основі узагальнення інституціоналізації пропагандистських структур у межах Народного комісаріату освіти показав хто реалізовував партійну політику щодо радянської пропаганди.

Дисертант суттєво уточнив основні напрямки комуністичної пропаганди, спрямованої на учнів середньої школи під час шкільних занять і позашкільних заходів.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Теоретичне значення роботи Богдана Безпалька полягає в тому, що автору вдалося визначити основні напрямки комуністичної пропаганди у шкільній і позашкільній освіті у зазначених хронологічних межах. Узагальнити окреслені в історіографії ключові поняття обраної тематики – радянська пропаганда, інструменти реалізації пропаганди та інші.

Дисертація має і практичне значення, яке впливає із її актуальності. Зокрема результати дослідження та узагальнення мають міждисциплінарний характер, тому можуть використовуватись у широкому колі навчальних дисциплін з вітчизняної історії, політології, історії культури, соціології. Окремі матеріали роботи доцільно використовувати у подальшому вивченні питань ідеологічної політики радянської влади в галузі середньої освіти.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У дисертаційній роботі Б. Безпалька належним чином обґрунтовано основні положення. Дослідник показав як різні аспекти радянської пропаганди просувались у шкільне життя, формували молодь її світогляд і життєві цінності. Використавши документальні архівні, опубліковані, візуальні джерела, періодику переконливо показав як здійснювався пропагандистський вплив педагогічного колективу на школярів. Описавши як змінювалась структури Народного комісаріату освіти, які були відповідальні за пропагандистську роботу в середній школі, дисертант показав як формувалась нормативна база ідеологічної роботи. Б. Безпалько вперше висвітлив які інструменти застосовувались у ідеологічно-пропагандистській роботі у школах Київської області. Зокрема її позакласну та позашкільну складову – гуртки, залучення до «засівних кампаній», екскурсії тощо. Аргументовано вдалось показати як шкільні підручники стали механізмом здійснення пропагандистських зусиль більшовицького режиму. Вони виконували важливе надзавдання – створювали образ «ворога». Як «класових ворогів» («капіталісти», «куркулі», «попи») так і політичних («петлюрівці», «фашисти»). Дисертаційне дослідження має достатнє теоретичне забезпечення. Достовірність і обґрунтованість наукових результатів та висновків роботи Богдана Безпалька забезпечується належним рівнем апробації та

достатньою кількістю публікацій, в яких висвітлено результати дисертаційного дослідження.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності .

Дисертаційна робота Б. Безпалька показує достатній рівень оволодіння дослідником історіографією з відповідної наукової проблематики. Також належним є рівень засвоєння методології наукового пошуку. Це відобразилось достатньо переконливих висновках і міркуваннях автора.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях.

Дисертація Б. Безпалька належним чином апробована на трьох наукових конференціях міжнародного та семи всеукраїнського рівня. Також ключові положення дисертації викладені у трьох одноосібних і одній у співавторстві публікаціях. Три з яких – у наукових виданнях, включених на дату опублікування, до переліку наукових фахових видань України.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу.

Дисертація Б. Безпалька логічно побудована за проблемно-хронологічним принципом. Вона включає вступ, чотири розділи (9 підрозділів), висновки, список використаних джерел і літератури (254 пунктів), 6 додатків. Загальний обсяг дисертації – 238 сторінки, основний текст становить 195 сторінок.

У **вступі** автором показано актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з комплексною науково-дослідною програмою кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка «Соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів на теренах України» (Реєстраційний номер: 0122U202037) (12. 2022–12. 2027 роки).

Також присутні всі потрібні структурні елементи – належно визначені об'єкт, предмет, мета, завдання дослідження у розділі 1 «Історіографічний огляд, джерельна база та методологія дослідження» (с. 19-59). У першому підрозділі «Історіографія» представлено огляд стану розробки теми у науковій літературі та визначено основні етапи дослідження проблеми та здійснено поділ на групи головних праць.

Достатньо ґрунтовним є підрозділ 1.2. **Джерельна база.** У ньому розкрито як архівні, так і опубліковані джерела - офіційні документи, які регламентували діяльність Народного комісаріату освіти у частині пропагандистської та ідеологічної роботи. Підручники, дитяча періодика визначені дисертантом як важливі джерела дослідження наукової проблеми. Візуальні матеріали також охарактеризовані (с. 38-48) та активно використовувались у тексті наступних розділів.

Важливою частиною є підрозділ 1.3. **«Теоретико-методологічні засади дослідження»**, оскільки робота дисертанта вимагає визначення категоріального апарату. Б.Безпалько зробив це спираючись на авторитетні джерела. Автору було необхідно визначити власні підходи до студіювання наукової проблеми використовуючи міждисциплінарний підхід.

Розділ 2 **«Органи влади, відповідальні за пропаганду та її нормативно-правове забезпечення у закладах середньої освіти»** ґрунтовно розкриває складний процес змін і трансформацій протягом 1920-1930 рр. структур НКО. У цьому аспекті дисертанту вдалося обґрунтовано показати суттєві зміни в управлінні ідеологічно-пропагандистською роботою у 1932-1933 рр. Достатньою фаховістю відзначається підрозділ 2.1. **«Нормативно-правове забезпечення радянської пропаганди у школах»**. Важливо, що дослідник зазначає основні напрями радянської пропаганди в шкільних закладах Київської області: це антирелігійна агітація, формування почуття колективізму,

боротьба проти «класових ворогів» і «націоналістів» та побудова нового суспільства, де головне місце мала зайняти людина «радянська» (с. 82).

Визначальним для досягнення мети і завдань дослідження є **розділ 3 «Інструменти реалізації пропаганди у школах Київської області»**. У ньому Б. Безпалько показує еволюцію вчителя радянської доби 1920-1930 рр. від «ворожого елемента» до слухняного інструмента для ідеологічного впливу на учнів. Він показав якими методами більшовицький режим спонукав вчительство до співпраці у царині пропагандистського виховання учнівської молоді – матеріальні та моральні стимули, організаційні заходи.

На думку Богдана Безпалька позашкільна та позакласна робота стали одним із головних інструментів пропагандистського впливу на школярів. І це, перш за все, діяльність гуртків відповідного спрямування – літературні, художньої самодіяльності і, навіть, технічні. Втім провідну роль у формуванні атеїстичного спрямування у молоді мали антирелігійні гуртки та відповідна позакласна робота, що відображено у підрозділі **3.2. «Позакласна та позашкільна робота як інструменти пропаганди»** (с. 126-144).

Важливою частиною дослідження став **розділ 4 «Друковані засоби радянської пропаганди у школах»**. У ньому ґрунтовно проаналізовано зміст підручників з суспільствознавства, історії та інших, спрямованих на ідеологічно-пропагандистський вплив на учнів середньої школи. Водночас автор дослідження відсилає нас паралельно до візуальних джерел, які розміщені в додатках та ілюструють ідеологічне спрямування змісту (наприклад, додаток В, рис. В. 1). Показано у тексті розділу і ключову роль пропагандистського спрямування підручників проти заможного селянства – «куркулів». Автор зазначає особливу роль у формуванні відчуття єдності українсько ї та російської культури підручників з української літератури

(с. 156-157). І одночасне нав'язування концепту «свій - чужий». Зокрема на прикладі Г. Квітки-Основ'яненка («чужий») і Т. Шевченка («свій»).

Цікавим і змістовним вийшов у дисертації підрозділ **4.2. «Періодичні видання та їх ідеологічне наповнення»**. На прикладі журналів «Комуністична освіта», «Піонерія», «Знання та праця» та інших показано особливості радянської пропаганди у контексті соціалістичного будівництва та виховання «правильних робітників».

Б. Б. Безпалько продемонстрував належне уміння узагальнювати досліджений матеріал у висновках до розділів та загальних висновках, які відображають виконання завдань дисертаційного дослідження.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Проаналізувавши текст дисертації Б. Безпалька можна стверджувати, що здобувач дотримався основних вимог академічної доброчесності у своїй роботі.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом позитивно оцінюючи обґрунтованість методів та результатів дослідження дисертанта, виваженість висновків, запропонованих у роботі, все ж висловимо деякі зауваження та побажання:

1. Дисертаційне дослідження загалом має не надто велику кількість використаних архівних матеріалів. З огляду на це, важливими для розкриття підходів вищого партійного керівництва радянської України до здійснення ідеологічної політики, нав'язаної союзним центром, є матеріали ЦК КП(б)У. Тому вкрай необхідними є матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки. Саме там зосереджені документальні масиви політбюро, секретаріату ЦК КП(б)У, у яких розкриваються глибинні причини та неопублічні механізми діяльності партійного керівництва («окрема папка» із надсекретними документами) та механізми реалізації ідеологічної роботи партійних органів (нормативна

та поточна документація партійних органів). Використання цих джерел суттєво поглибило б обґрунтованість висновків та широту узагальнень роботи.

2. Можна цілком погодитися із підходом автора про важливість державних освітянських структур, керівників НКО для формування пропагандистського впливу на учнів середньої школи. Втім вважаємо, що дисертаційне дослідження суттєво виграло б від показу особистісного виміру освітянської роботи у той період. Зокрема демонстрації еволюції конкретних педагогів та освітянських колективів у напрямку перетворення на слухняних виконавців волі більшовицької партії.

3. Автору варто було б, на наш погляд, більше залучити статистичного матеріалу про школи Київської області для показу основних тенденцій у шкільній і позашкільній пропагандиско-ідеологічній діяльності. Це дало б змогу показати глибше особливості київського регіону у загально українських тенденціях розвитку освіти загалом та ідеологічної діяльності зокрема.

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Висловлені критичні зауваження не заперечують загалом належний рівень виконання дослідником мети і завдань дисертації. Як і актуальності та обґрунтованості її висновків. Зазначені дискусійні положення та зауваження не применшують позитивного враження від ґрунтовної роботи Б. Б. Безпалька.

11. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертація Богдана Богдановича Безпалька «Радянська пропаганда у школах середньої загальної освіти Київської області (1932–1941 рр.)» відповідає п. 6-9 Порядку

присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 №44 (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 р. за №155/30023, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» зі спеціальності 032 «Історія та археологія».

Рецензент,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Олександр Бонь

